

MIRTIES BAUSMĖ IR KITI TEISĖTI GYVYBĖS ATĖMIMO PAGRINDAI

1. Šiuo metu tiek Lietuvos tiek kitų valstybių baudžiamosios teisės teorijoje išvelgiama kol kas dar pilnai neatskleista problema, susijusi su teisėtu žmogaus gyvybės atėmimu. Iš visų teisėtų gyvybės atėmimo pagrindų iki šiol didžiausias baudžiamosios teisės teoretikų dėmesys skiriamas mirties bausmei. Ginčijamasi dėl šios bausmės reikalingumo, jos prevencinio poveikio visuomenei. Dauguma pagrindinių mirties bausmės priešininkų argumentų bei teiginių pagrindžiančių šios bausmės panaikinimo būtinybę susiję su kiekvieno žmogaus neginčijama prigimtinė teise į gyvybę. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnis teigia - "Žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas". (1) Ši prigimtinė žmogaus teisė fiksuojama ne tik įstatymuose, bet ir krikščioniškoje moralėje. Vienas iš dešimties Dievo įsakymų skelbia: Nežudyk.(2) Asmens teisei į gyvybę ginti kuriamos tarptautinės organizacijos, tokios kaip "Amnesty International", kuri yra viena iš svarbiausių organizacijų kovojančių prieš mirties bausmę. Šios organizacijos atstovai stebi mirties bausmių skyrimą ir vykdymą atskirose šalyse. Pastebėjusi žmogaus teisių pažeidimus, "Amnesty International" greitai ir griežtai reaguoja. Turėdama konsultacinį statusą Jungtinėse Tautose, ji teikia pareiškimus dėl atskiros valstybės elgesio, taip pat siunčia laiškus ar protestus pačiai valstybei, pažeidusiai žmogaus teises.(3) Tačiau tarptautinių organizacijų veikla paprastai nukreipiama tiktai prieš mirties bausmę, beveik nepastebint kitų daugumoje šalių įteisintų ir egzistuojančių gyvybės atėmimo pagrindų. Tenka paminėti, kad kai kurie teisėti gyvybės atėmimo pagrindai baudžiamosios teisės teorijoje taip pat nėra giliau nagrinėjami. **Visi teisėti bei egzistuojantys gyvybės atėmimo pagrindai, tame tarpe ir mirties bausmė, turi vieną bendrą bruožą - visi susiję su kito žmogaus gyvybės atėmimu.** Taigi jau pats kiekvieno teisėto gyvybės atėmimo pagrindo įteisinimas kartu sudaro sąlygas valstybei ar atskiram individui pažeisti kito žmogaus teisę į gyvybę. Šiame straipsnyje bandoma atsakyti į klausimus kokie yra teisėti gyvybės atėmimo pagrindai, kuo jie skiriasi nuo mirties bausmės, ar jie yra būtini, kuo pagrįstas jų egzistavimo būtinumas.

2. Be mirties bausmės galėtume išskirti šiuos teisėtus gyvybės atėmimo pagrindus - būtinoji gintis, nusikaltėlio sulaikymas pastarajam pasipriešinus, būtinasis reikalingumas, priešo kario nužudymas karo atvejais, bei kai kuriose šalyse įteisinta eutanazija.

1998 metais Vilniaus Universiteto studentų atlikta teisininkų bei medikų apklausa, kurios metu buvo siekiama sužinoti respondentų požiūrį į teisėtus gyvybės atėmimo pagrindus, parodė, kad teisininkai dažniausiai teisėtu gyvybės atėmimo pagrindu laiko - būtinąją gintį. (4)

Baudžiamosios teisės vadovėlyje būtinoji gintis apibrėžiama kaip situacija, kai baudžiamojo įstatymo ginamiems interesams žala padaroma ginant save, kitą asmenį, nuosavybę, būsto neliečiamybę, kitas teises, visuomenės ar valstybės interesus nuo pradėto ar tiesiogiai gresiančio pavojingo kėsینimosi, jei tuo nebuvo peržengtos būtiniosios ginties ribos.(5) Iš istorijos studijų žinoma, kad teisė į būtinąją gintį buvo numatyta visuose baudžiamosios teisės raidos etapuose. Visai pagrįstai būtinoji gintis buvo ir yra pripažįstama prigimtinė žmogaus teise.(6) Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas Baudžiamojo kodekso 14 straipsnio nuostatas tuo pačiu suteikia teisę atskiram žmogui ginti save ir savo teises, nuo nusikalstamo kėsینimosi. Veiksmai, padaryti esant būtinajai ginčiai, yra socialiai vertingi, nes nukreipti prieš neteisėtą ir pavojingą kėsینimasi. Faktiškai, šia norma valstybė tieiog leidžia pasinaudoti asmeniui savo prigimtinė teise - gintis. Kaip konstatavo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas - teisė į būtinąją gintį gali būti realizuota nepriklausomai nuo galimybės išvengti pavojingo kėsینimosi pabėgant, pasislepiant ar kreipiantis pagalbos į kitus asmenis ar pareigūnus. Atremiant tokį kėsینimasi, įstatymas leidžia ginti ne tik savo, bet ir kitų asmenų teises, valstybės ar visuomenės interesus. Ginant kitą asmenį ar jo teises, nebūtinai to asmens sutikimas.(7, p.71) Jokie Lietuvos Respublikoje galiojantys įstatymai neįpareigoja, o ir negalėtų įpareigoti, žmogaus gelbėtis nuo pavojingo kėsینimosi bėgant ar slepiantis. 1994 m. sausio 11 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą “Dėl leidimo įsigyti, laikyti ir nešiotis šaunamuosius ginklus savyginai bei dėl neteisėtai įgytų ir laikomų šaunamųjų ginklų, šaudmenų ar sprogstamų medžiagų savanoriško atidavimo”. Tokiu būdu siekiama užtikrinti efektyvesnę žmogaus gynimosi galimybę. Būtinoji gintis visada susijusi su žalos padarymu užpuolikai. Vienu atveju ši žala gali pasireikšti kūno sužalojimu užpuolikai ar materialiniais nuostoliais, kitu atveju tai gali būti ir gyvybės pastarajam atėmimas. Baudžiamojo įstatymo atžvilgiu nesvarbu, ar žala, padaryta besikėsinančiajam būtiniosios ginties atveju, yra mažesnė, ar didesnė už žalą, kurią šis kėsinosi padaryti besiginančiajam. Svarbu, kad nebūtų peržengtos būtiniosios ginties ribos. Tokiu būdu galime daryti išvadą, kad esant tam tikromis aplinkybėmis, besiginantysis teisėtai gali atimti gyvybę užpuolikai. Tačiau paminėtina ir tai, kad baudžiamosios teisės požiūriu teisėti veiksmai gali nevisiškai sutapti su krikščioniškomis idėjomis. Antai, galėtume manyti, jog kai kuriems krikščioniško tikėjimo teiginiams prieštarauja ir pats ginybos nuo nusikalstamo kėsینimosi faktas. Štai, Evangelijoje pagal Matą Jėzus

moko: “Jūs esatę girdėję, jog buvo sakyta: Akis už akį ir dantis už dantį. O aš jums sakau: nesipriešink piktam, bet jei kas tave užgautų per dešinį skruostą, atsuk jam ir kitą. (8) Tokiu būdu galima išskirti šiuos būtinosios ginties, atimant užpuolikai gyvybę, ir mirties bausmės vykdymo panašumus : 1) abiem atvejais yra atimama kito žmogaus gyvybė; 2) kito žmogaus gyvybės atėmimas yra įteisintas baudžiamaisiais įstatymais; 3) abu prieštarauja krikščioniškajai moralei. Skirtumų tarp šių “reiškinių” yra žymiai daugiau.

1. Atsižvelgiant į nusikaltimo vykdymo momentą, iš esmės skiriasi mirties bausmės bei būtinosios ginties padėtis laike. Bausmė yra skiriama įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu po nusikaltimo padarymo. Ji yra tarytum atpildas už jau padarytą veiką. Būtinoji gintis gali prasidėti kartu su besikėsinančiojo asmens neteisėtais veiksmais arba besikėsinančiajam padarius dalį veiksmų, atitinkančių nusikalstamos veikos objektyviuosius požymius. Ji visais atvejais galima jau vykstant nusikalstamai veikai, bet jos dar nepabaigus arba vos tik pasibaigus kėsinimuisi, kurio pabaigos momentas besiginančiajam buvo neaiškus. Taigi gynimosi teisė prasideda nuo atsiradusios realios užpuolimo grėsmės ir baigiasi drauge su užpuolimu. Todėl ši teisė, skirtingai nuo mirties bausmės, neapima atpildo už padarytą žalą arba savavališko baudimo. Būtinoji gintis turi tam tikrą prevencinį poveikį, kadangi jai esant nusikalstamos veikos pasekmės paprastai neatsiranda. Tuo tarpu mirties bausmės atveju yra įvertinamos jau atsiradusios dėl padaryto sunkaus nusikaltimo pasekmės tik. Galima daryti prielaidą, kad esant tam tikram būtinosios ginties prevenciniam poveikiui, besiginantysis savo veika gali išgelbėti gyvybes keliem žmonėm, tuo tarpu galima pagrįstai abejoti ar mirties bausmė galėtų išgelbėti gyvybę.

2. Svarbiausias skirtumas tarp šių reiškinių glūdi jų teisinėje prigimtyje. Valstybė, apibrėždama žmogaus teises, garantuoja ir jų apsaugą. Tačiau žmogaus teises apginti valstybinių institucijų turimomis priemonėmis ne visada galima, todėl baudžiamieji įstatymai suteikia žmogui teisę gintis pačiam. Būtinoji gintis - tai prigimtine žmogaus teisė, kurios niekas negali iš jo atimti. Šio instituto valstybė nesukūrė, jinau tik patvirtino ją ir išplėtė. Mirties bausmė - tai valstybinės prievartos priemonė, skiriama teisme apkaltinamuoju nuosprendžiu, asmeniui padariusiam sunkų nusikaltimą. Visais atvejais ji yra padaryto sunkaus nusikaltimo pasekmė, asmens nubaudimas. Šia bausme nėra saugomos kokios nors konkrečios žmogaus teisės. Iš esmės ja siekiama tik įbauginti asmenis, kad jie nedarytų nusikaltimų. Mirties bausmė neturi jokio prevencinio ar auklėjamojo poveikio nusikaltėliui, kuriam yra ši bausmė paskirta, kadangi tas asmuo fiziškai sunaikinamas. Mirties bausmė yra nedaloma, neatšaukiama ir neatlygintina.

Skirtingai nei dėl mirties bausmės, baudžiamojoje teisėje nebuvo ir nėra abejojama būtiniosios ginties kaip teisėto gyvybės atėmimo pagrindo egzistavimo būtinumu. Šitai visuotinai pripažįstama ne tik Lietuvos Respublikos įstatymuose, bet ir tarptautiniuose dokumentuose. Praktiškai visų užsienio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose yra numatytas būtiniosios ginties institutas. Pažymėtina, kad užsienio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose būtiniosios ginties teisėtumo sąlygos, išskyrus kai kurias ypatybes, dažnai analogiškos Lietuvos Respublikos BK numatytoms taisyklėms. Kai kurių valstybių baudžiamieji įstatymai numato atvejus, kai gynybos teisėtumas yra neginčytinas, pavyzdžiui kai atremiamas naktinis įsilaužimas smurtu ar klasta į gyvenamąją patalpą arba ginantis nuo smurtinių vagysčių ar plėšimų (Prancūzija), taip pat jei žala padaryta dėl sumišimo, baimės ar išgąščio. (Vokietija). (9).

3. Be būtiniosios ginties teisėtu gyvybės atėmimo pagrindu laikomas asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymas. Asmens padariusio nusikaltimą, sulaikymas (BK 14(2) str.) - tai tokia situacija, kai vejantis, sustabdant, neleidžiant ištrūkti ar kitais veiksmais aktyviai vengiančiam sulaikymo nusikaltimą padariusiam asmeniui padaroma materialinė žala, lengvas ar apysunkis kūno sužalojimas, o sulaikant asmenį, padariusį tyčinį nužudymą, nusikaltimo vietoje - sunkus kūno sužalojimas, jeigu kitaip jo nebuvo galima sulaikyti. Lietuvos Aukščiausio Teismo Senatas savo 1997 m. birželio 13 d. nutarime Nr.4 pabrėžė, kad atremiant nusikaltimą padariusio asmens pasipriešinimą, jį sulaikant, galioja taisyklės, nustatytos būtinajai ginčiai. (10, p.73) Remiantis šiuo teiginiu, galima daryti išvadą, kad nusikaltėlio sulaikymo metu, esant anksčiau išvardintoms aplinkybėms, galimas ir teisėtas gyvybės atėmimas. Literatūroje vyksta diskusijos dėl asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymo subjekto. Vieni teigia, kad juo gali būti tiktai asmenys (G.Švedas), kitų nuomone - asmenys ir pareigūnai (T.Kondrašova). Reikėtų pripažinti, kad antroji pozicija yra pagrįstesnė. Teisę pozityviai veikti, padedant vykdyti kaltojo asmens baudžiamosios atsakomybės neišvengiamumo principą, turi visi asmenys. Tačiau kai kuriems asmenims, t.y. pareigūnams, tai yra tarnybinė pareiga. Kartu būtina pažymėti, kad BK 14² yra įtvirtinta bendra nuostata, jog sulaikant asmenį gali būti jam padaroma materialinė žala, lengvas ar apysunkis kūno sužalojimas, o sulaikant nusikaltimo vietoje asmenį, padariusį tyčinį nužudymą, - sunkus kūno sužalojimas. Norminiuose aktuose, reglamentujančiuose pareigūnų veiksmus, nurodoma, jog jie privalo minimaliomis priemonėmis sulaikyti nusikaltusį asmenį ir stengtis išvengti sunkių pasekmių. Antai, 1990 gruodžio 11 d. priimtame Lietuvos Respublikos Policijos įstatymo 42 straipsnyje įtvirtinta policijos pareigūno teisė panaudoti prieš asmenį šaunamąjį ginklą kai reikia atremti pasikėsinimą, gresiantį policijos pareigūno sveikatai ar gyvybei,

apginti kitus asmenis nuo užpuolimo, gresiančio jų sveikatai ar gyvybei, atremti ginkluotą užpuolimą ir t.t. Taigi pats įtariamojo padarius nusikaltimą sulaikymas nėra laikomas teisėtu gyvybės atėmimo pagrindu. Toks gyvybės atėmimas tampa teisėtu tik tada, jeigu atsiranda būtinybė atremti nusikaltimą padariusio asmens pasipriešinimą. Nors šio asmens pasipriešinimas nepakeičia pagrindinio tikslo, t.y. sulaikyti nusikaltėlį, tačiau kilęs pavojus kitų žmonių gyvybei ar sveikatai, teisėtai leidžia taikyti būtinosios ginties taisykles. Tokiu būdu greta pagrindinio tikslo - sulaikyti nusikaltėlį, atsiranda dar vienas - savigynos aspektas, kuris tampa pagrindiniu suteikiant teisėtumą gyvybės atėmimui ir prideda nusikaltimą padariusio asmens sulaikymui būtinosios ginties elementų.

Asmens, padariusio nusikaltimą sulaikymas yra kiekvieno asmens teisė ir nepasinaudojimas ja neužtraukia atsakomybės. Šia teise asmuo gali pasinaudoti net ir tuo atveju, kai turi realią galimybę kreiptis į atitinkamas teisėsaugos institucijas. Asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymas, skirtingai nuo būtinosios ginties, neužkerta kelio nusikalstamos veikos pasekmių atsiradimui, kadangi asmuo sulaikomas jau po nusikaltimo padarymo. Teisėtu gyvybės atėmimo pagrindu, asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymas tampa tik dėka būtinosios ginties elementų, atsirandančių pasipriešinus sulaikomam asmeniui. Būtent jie yra pagrindinė prielaida tam, kad šiandien baudžiamojoje teisėje nėra abejojama asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymo, kaip teisėto gyvybės atėmimo pagrindo, egzistavimo būtinumu.

Asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymas gana dažnai numatomas užsienio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose. Kai kuriose valstybėse (Olandijoje, Danijoje) asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymas prilyginamas būtinajai ginčiai. Asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymo institutas apibrėžiamas labai skirtingai. Antai Ganos BK nustatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę panaudoti jėgą ir sulaikyti nusikaltimą padariusį asmenį, o jei asmuo padarė sunkų nusikaltimą (feloniją) - net nužudyti, jei nėra kitokių galimybių jį sulaikyti. Tuo tarpu Švedijos BK tik nustatyta asmens teisė panaudoti fizinę jėgą sulaikant nusikaltėlį, bet nekonkretizuojama šios teisės realizavimo tvarka bei apimtis.

Asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymą, kaip teisėtą gyvybės atėmimo pagrindą, numato ir tarptautiniai dokumentai. Antai 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 str. numatyta, kad gyvybės atėmimas negali būti laikomas neteisėtu, jeigu "tai įvyko neviršijant tokio jėgos panaudojimo, kai tai buvo neišvengiamai būtina ... teisėtai suimant arba sutrukdant teisėtai sulaikytam asmeniui pabėgti". (11)

4. Labai panašus į prieš tai įvardintus teisėtus gyvybės atėmimo pagrindus yra būtinasis reikalingumas. Baudžiamosios teisės vadovėlis

apibrėžia būtinąjį reikalingumą kaip situaciją, kai teisėtai padaroma žala baudžiamojo įstatymo saugomiems interesams siekiant pašalinti pavojų, grėšiantį Lietuvos valstybės interesams, visuomenės interesams, to asmens ar kitų piliečių asmenybei ar teisėms, jei šis pavojus tomis aplinkybėmis negalėjo būti pašalintas kitomis priemonėmis ir jeigu padarytoji žala yra mažiau reikšminga, negu išvengtoji žala. Gyvybės atėmimas būtinąjo reikalingumo metu galimas tik ypatingais atvejais, gelbėjant daugelio žmonių gyvybes. Be to, negalima gelbėti savo gyvybės kitos gyvybės sąskaita. Tačiau šis draudimas negali būti absoliutus. Vis tik yra gyvenimiškų situacijų kai esant pavojui dviejų žmonių gyvybei, asmuo, niekuo negalėdamas padėti antram žmogui, gali išsigelbėti pats pastūmėdamas kitą į mirtį arba žūti kartu. Iškiltų klausimas, ar išsigelbėdamas toks asmuo pažeidžia būtinąjo reikalingumo taisyklę. Vieni autoriai (A. Ter-Akopov) tvirtina, kad tokiu atveju turėtų žūti abu. Tačiau kiti (T. Kandrašova), yra tos nuomonės, kad žmogus turi teisę gelbėti savo gyvybę. Jeigu dėl to jis žuvusiojo atžvilgiu nenaudojo prievartos, tai išsigelbėjusio veiksmų negalima vertinti kaip nusikaltimo. Manychiau, kad ši nuomonė pagrįstesnė, nes žūstančiojo asmens gyvybė teisiniu požiūriu yra vienodai vertinga kaip ir išsigelbėjusiojo asmens. Negalima įpareigoti asmenį negelbėti savo gyvybės. Tačiau visais atvejais galima uždrausti tam tikslui naudoti prievartą. Reikalavimas, kad nelaimės atveju, nesant galimybių abiem išsigelbėti, vienas iš jų savanoriškai aukotų savo gyvybę arba žūtų kartu, yra nelogiškas. Nors moraliniu požiūriu tokia auka būtų suprantama, tačiau baudžiamoji teisė negali reikalauti iš žmogaus aukoti savo gyvybę kitų asmenų naudai.

Veika būtinąjo reikalingumo atveju, kaip ir asmens, padariusio nusikaltimą sulaikyme yra tik jo pozityvi teisė, o ne pareiga. Skirtingai nuo anksčiau įvardintų teisėtų gyvybės atėmimo pagrindų, būtinąjo reikalingumo atveju žala padaroma trečiajam asmeniui, kuris nėra kaltas dėl kilusio pavojaus. Tai gali būti žmonės, neturintys nieko bendra su susidariusia situacija. Tuo tarpu būtinąjos ginties metu žala padaroma atliekančiam neteisėtus veiksmus asmeniui. Sulaikant asmenį, padariusį nusikaltimą, žala padaroma pastarajam. Šiuo aspektu būtinasis reikalingumas kaip teisėtas gyvybės atėmimo pagrindas skiriasi ir nuo mirties bausmės, kurios metu baudžiamas asmuo pripažintas kalto padaręs nusikaltimą bei nuo kitų teisėtų gyvybės atėmimo pagrindų. Skirtumai tarp būtinąjos ginties ir būtinąjo reikalingumo akivaizdžiai matomi pateiktoje schemeje.

Būtiniosios ginties ir būtinojo reikalingumo skirtumai

Būtinoji gintis		Būtinasis reikalingumas
Nusikalstami Žmogaus veiksmai	Pavojaus šaltinis	Visuomenei pavojinga žmogaus veikla, stichinės nelaimės, gyvūnų puolimai
Žalos užpuolikui padarymas Galimas net ir tais atvejais, kai buvo galimybė išvengti Užpuolimo pabėgant, Pasislepiant ir t.t.	Būdas	Žalos padarymas vienintelis būdas pašalinti pavojų
Padaroma tik Užpuolančiajam	Žala	Padaroma tretiesiems asmenims
Žala padaryta Puolančiajam gali būti Didesnė už išvengtąją	Padaromos ir išvengtos žalos santykis	Būtinasis mažesnės žalos padarymas, siekiant išvengti didesnės

Būtent dėl skirtingos šių reiškinių teisinės prigimties, veiksmams, padarytiems būtinojo reikalingumo atveju, keliami daug griežtesni reikalavimai, nei veiksmams būtiniosios ginties atveju. Jei asmuo padaro lygiavertę ar didesnę žalą negu išvengtoji, jo veiksmai nevertinami kaip būtinasis reikalingumas.

Būtinasis reikalingumas kaip teisėtas gyvybės atėmimo pagrindas yra numatytas ir kai kurių užsienio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose. Kai kurios valstybės, tokios kaip Danija ar Olandija, pripažįsta teisėtus veiksmus, padarytus būtinojo reikalingumo atveju, tik tuomet, kai pavojus gresia asmeniui ar turtui. Prancūzijos bei jos buvusių kolonijų baudžiamuosiuose įstatymuose nenumatytas būtinasis

reikalingumas, o šių valstybių teismai veiksmus, padarytus būtiną reikalingumo situacijoje, traktuoja kaip elgesį nenugalimos jėgos metu.

Turbūt, mažiausiai ginčų keliantis, bei seniausias teisėtas gyvybės atėmimo pagrindas yra prieš kario nužudymas karo metu. Šiuo atveju, skirtingai nuo būtinąsios ginties, ar asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymo, prieš kario nužudymas yra ne teisė, o atskirų asmenų, tarnaujančių kariuomenėje, pareiga. Kai kada, už šios pareigos nevykdymą gali iškilti baudžiamoji atsakomybė. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatyta atsakomybė už tokias veikas kaip Įsakymo nevykdymas (251 str.), savavališkas pasitraukimas iš dalinio kautynių aplinkybėmis (260 str.). Šios veikos susijusios su teisėtu gyvybės atėmimu. Kautynių aplinkybėmis, beveik kiekvienas vado įsakymas būna susijęs su gyvybės atėmimu prieš karius.

Pabrėžtina, kad iki pat XIX amžiaus vidurio galimybė atimti gyvybę priešui pavaldiems asmenims, buvo reguliuojama tik papročiais ir faktiškai nebuvo ribojama. Padedant Tarptautiniam Radonajam Kryžiui šie papročiai buvo pradėti koodifikuoti, bei palaipsniui buvo ribojama gyvybės atėmimo teisė vykstant karui. Dar XIX amžiuje buvo priimtos kelios gana svarbios konvencijos, lengvinančios kariaujančių asmenų padėtį. 1868 metais priimta deklaracija draudžianti naudoti sprogstamaisiais ir padegančias kulkas. 1899 metais priimta deklaracija dėl lengvai apsisukančių ir susiplojančių kulku panaudojimo. 1899 metais ir 1907 metais priimtos Hagos konvencijos, kurios galioja iki šiol ir buvo pagrindu priimant 1949 metų Ženevos konvencijas bei 1977 metų papildomus protokolus. 1949 metais buvo priimtos keturios Ženevos konvencijos : 1. Dėl sužeistųjų ir ligonių padėties pagerinimo veikiančiose armijose. 2. Dėl jūrų karo pajėgų sužeistųjų bei ligonių ir asmenų patekusių į laivo katastrofą padėties pagerinimo. 3. Konvencija dėl elgesio su karo belaisviais. 4. Konvencija dėl civilių gyventojų apsaugos. (12) Šios tarptautinės sutartys yra pagrindiniai šiuolaikinės tarptautinės humanitarinės teisės dokumentai. Juose smarkiai ribojama teisėto gyvybės atėmimo galimybė. Daugelyje kitų tarptautinių dokumentų ribojamos tam tikrų ginklų ar medžiagų panaudojimo galimybė, siekiant nekelti fizinių kančių aukai ar sumažinti galimų aukų skaičių. 1949 metų Ženevos konvencijose, iš dalies ir 1907 metų Hagos konvencijose, aiškiai nustatomi asmenys, kurių atžvilgiu galima naudoti ginklą, tai yra kuriems gali būti teisėtai atimta gyvybė. Tokie asmenys, teisėti karinių veiksmų dalyviai, vadinami kombatantais. (13, p.437) Daugelį metų tarptautinėje praktikoje nebuvo bendros pažiūros į tai, kas laikomas kombatantu - ypač aštrius ginčus sukėlė partizanų ir sukilusių gyventojų dalyvavimo karo veiksmuose teisėtumas. Kombatantais, be abejo, yra reguliariųjų karinių pajėgų nariai. 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo nelaisvės režimo 4 str. 3 p. nurodyta, kad teisėtais

kombatantais laikomi nariai reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų, laikančių save pavaldžiomis vyriausybei ar valdžiai, kurios nepripažįsta paėmusi šiuos asmenis į nelaisvę valstybė. Reiškia net ir nepripažintos tarptautiniu požiūriu valstybės ar vyriausybės reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų nariai laikomi kombatantais. Kombatantais taip pat pripažįstami asmenys, lydintys ginkluotaisiais pajėgas, bet neįeinantys į jos sudėtį - pvz., karo korespondentai, tiekėjai, darbo komandos, skirtos buitiniam ginkluotųjų pajėgų aptarnavimui. Ženevos konvencijose taip pat pripažįstami kombatantais gyventojai, kurie, priartėjus priešui, stichiškai savo noru imasi ginklų, nespėję susiformuoti į reguliariąją kariuomenę, - jei jie atvirai nešioja ginklą ir laikosi kariavimo įstatymų ir papročių. Kombatantams prilyginami ir trečiųjų valstybių piliečiai - savanoriai. 1949 metų Ženevos konvencija kombatantais pripažįsta ir partizanus, tačiau jiems nustatomi keturi reikalavimai: 1) kad vadovautų asmuo, atsakingas už pavaldinius; 2) kad būtų iš toli matomas skiriamasis ženklas; 3) kad ginklai būtų nešiojami atvirai; 4) kad būtų laikomasi kariavimo įstatymų ir papročių.

Asmenų, kurių atžvilgiu galimas teisėtas gyvybės atėmimas, konkretus nustatymas, parodo progresą karo papročiuose. Tuo siekiama apriboti žūvančių skaičių karo metu, bei neleisti pasikartoti žmonijos istorijose buvusioms tragedijoms. Gyvybės atėmimas karo sąlygomis, skiriasi nuo kitų gyvybės atėmimo atvejų tuo, kad gana sunkiai nustatomas ir atėmęs gyvybę asmuo ir pats gyvybės atėmimo teisėtumas. Šiuo metu tik nuo atskirų kariaujančių asmenų priklauso kiek jie laikosi tarptautinės humanitarinės teisės normų. Tai įtikinamai parodė paskutiniai kariniai konfliktai Jugoslavijoje ar Čėčėnijoje. M. Montenis rašė - "tuo tarpu, kai vienas karvedys sakė mamertiečiams, kad ginkluoti žmonės neturi klausyti jokių įstatymų, kitas, kalbėdamasis su liaudies tribūnu - kad ginklai ir įstatymai neturi nieko bendro, o trečias - kad ginklų žvangesys kliudo jam girdėti įstatymų balsą."(14) Tai rodo ne tik buvusius, bet ir esančius žmonių skirtingus požiūrius į karą ir įstatymus, o taip pat ir į gyvybės atėmimą karo metu.

Be išvardintų prie teisėtų gyvybės atėmimo būdų sąlyginai galima būtų priskirti eutanaziją. Anksčiau paminėti teisėti gyvybės atėmimo būdai yra įteisinti baudžiamaisiais įstatymais Lietuvoje bei kitose valstybėse ar net minimi tarptautiniuose dokumentuose. Tuo tarpu eutanazija įteisinta tik kai kuriose šalyse, pavyzdžiui Olandijoje, o daugelyje kitų, tarp jų ir Lietuvoje, dėl jos įteisinimo yra diskutuojama.

Eutanazija - tai medicininis mirties palengvinimas, neskausmingas neišgydomo ligonio numarinimas.(15, p.669) Eutanazijos terminą pirmasis XVII amžiuje pavartojo F.Bekonas. Tuo metu eutanazija reiškė lengvą ir neskausmingą mirtį. (16)

Dėl eutanazijos legalizavimo, kaip ir mirties bausmės panaikinimo, kyla daug klausimų. Teigiama, kad eutanazija padėtų įgyvendinti žmogaus teisę pasirinkti gyventi jam ar ne, tačiau kartu iškyla eilė kitų problemų: ar ji nepažeis kitos visuotinai pripažintos asmens prigimtinės teisės į gyvybę, ar eutanazija gali atitikti žmogaus moralės ir religines normas, ar ji suderinama su žmogiškumo ir žmogaus kaip aukščiausios vertybės principas, ar žmogus, kuris įvykdys eutanaziją netaps eiliniu "budeliu"?.. Į šiuos ir daugelį kitų klausimų eutanazijos tema arsakymų ieško teisininkai, medikai, filosofai ir kitų sričių specialistai. Būtina paminėti, kad II Pasaulinio karo metu "eutanazija" naudota žmonių masiškam naikinimui, "rasės gryninimui", bandymams su sergančiais žmonėmis. Todėl teisėtai kyla abejonė ar pasiseks to išvengti ateityje, jei eutanazija bus legalizuota?.. Kaip ir už mirties bausmę, už eutanazijos legalizavimą pasisako absoliuti dauguma apklaustų žmonių. Lietuvoje 66 nuošimčiai apklaustųjų pasisako už jos legalizavimą. (17,p.17) Vokietijoje 1994 metais aktyviają eutanaziją rėmė 80 nuošimčių apklaustųjų. (18) Aišku, kad šį žmonių požiūrį lėmė visų pirma medicinos vystymasis. Sparčiai besivystanti medicinos technologija įgalino pratęsti žmogaus mirimo procesą - greita ir netikėta mirtis virto ištempta, o dažnai ir labai skausminga agonija. Todėl nenuostabu, kad atsirado mirties pagreitinimo poreikis.

Matyt, pačiu akivaizdžiausiu šio poreikio atsiradimo pavyzdžiu galime laikyti eutanazijos atgaivinimą Olandijoje - vienoje iš labiausiai išsivysčiusių Europos valstybių. Specialiai šiai problemai tirti sudaryto Remelinko komiteto duomenimis, 1990 metais eutanazija taikyta 2300 pacientų (tai sudaro 1,8 % visų mirčių). Dar 400 žmonių patys nutraukė savo gyvybę, pasinaudoję gydytojų patarimais bei pastarųjų teikiamais medikamentais, t. y. įvykdė asistuojamą savižudybę (19). Eutanazijos populiarumą Olandijoje atspindi visuomenės apklausos duomenys - maždaug du trečdaliai šios šalies gyventojų pritaria laisvanoriškam kenčiančio ir neišgydomai sergančio ligonio apsisprendimu nutraukti gyvybę.. Reikėtų pabrėžti, kad eutanazijos populiarumui Lietuvoje pasiekus Olandijos lygį, kasmetinį 1500 savižudžių būrį papildytų dar 700 pačių medikų numarintų žmonių. Nepaisant šito, eutanazijos problema lieka ne mažiau aktuali - juk beveik kas trečias mirštantis žmogus susiduria su medikais, vienu ar kitu būdu sutrumpinančiais jo gyvenimą ar gyvavimą. Anksčiau minėtų tyrinėjimų, atliktų Olandijoje, duomenys įgalina teigti, kad be jau minėtų 1,8 % aktyvios laisvanoriškos eutanazijos atvejų, 17,5 % mirčių sąlygojamos opijaus preparatų perdozavimu, gelbstint pacientus nuo nepakeliamų skausmų, dar kiti 17,5 % visų pacientų miršta, netaikant gyvybę pratęsiančių priemonių beviltiškai sergantiems ligoniams. Todėl galėtume teigti, kad daugiau nei trečdalis visų žmonių susiduria su eutanazijos problema. Be abejo,

galima būtų prieštarauti, kad Olandijos pavyzdys neatspindi realios kitų šalių situacijos. Tačiau kita vertus, niekur kitur nebuvo atlikti tokie išsamūs ir nešališki šios problemos tyrinėjimai.

Nepaisant šių skaičių, labai sunku išreikšti pritarimą eutanazijos legalizavimui, kada žinomi tokie atvejai kai po 5 mėnesių komos būklės pabudo 16 - metis italas, nors dėl jo būklės gydytojams nekilo jokių abejonių. Iš kitos pusės negalimas ir kategoriškas nepritarimas eutanazijai, kai tikrai yra labai kenčiančių beviltiškų ligonių, kuriems neskausmingas gyvybės atėmimas palengvintų kančias. Pavyzdžiu galėtų būti neseniai nuskambėjęs Lietuvoje atvejis kai motina padėjo numirti, suleido mirtiną vaistų dozę, nepakeliamus skausmus kenčiančiam savo sūnui. Pabrėžtina, kad šiuo metu galiojančiame Lietuvos baudžiamajame kodekse eutanazija traktuojama kaip nužudymas sunkinačiomis aplinkybėmis - bejėgiškos būklės asmens. (105 str. 13 p). Būtent toks kaltinimas buvo pateiktas motinai prieš tai mano paminėtu atveju.

Savo teisine prigimtimi eutanazija artimiausia būtų aplinkybėms, pašalinančioms veikos pavojingumą ir priešingumą teisei. Konkrečiai - nukentėjusiojo sutikimui. Tačiau, nepaisant šių panašumų, daugelio šalių įstatymai tiesiogiai draudžia eutanaziją, pripažįstant nusikalstamais bet kuriuos veiksmus kuriais nutraukiama kito žmogaus gyvybė. Galima teigti, kad eutanazija savo problemišku artimiausia mirties bausmei. Dėl jos legalizavimo kyla ne mažiau aršūs ginčai nei dėl mirties bausmės reikalingumo.

Apibendrinant, galima teigti, kad visi šiame straipsnyje paminėti teisėti gyvybės atėmimo pagrindai skiriasi tiek tikslais, tiek dalinai ir pasekmėmis. Pavyzdžiui, esant būtinajai ginčiai užkertamas kelias nusikalstamai veikai, o būtinojo reikalingumo atveju siekiama pašalinti pavojų ar išvengti galimos žalos. Visi išvardinti teisėti gyvybės atėmimo pagrindai, o taip pat ir mirties bausmė turi kelis bendrus bruožus - 1) galimą gyvybės atėmimą; 2) gyvybė atimama teisėtai (išskyrus eutanaziją); 3) užtikrinamas svarbių visuomenės interesų gynimas.

Dažnai vykstančiuose dispučiuose dėl mirties bausmės reikalingumo teigiama, kad šio bausmės buvimas pažeidžia Konstitucines nuostatas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnis teigia: “Žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas”. Reikėtų sutikti su tokia nuomone, nes kaip įstatymas, kuris saugo žmogaus teisę į gyvybę, gali numatyti tos gyvybės atėmimo galimybę. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo 1998 m. gruodžio 9d. nutarime pažymėjo, kad Konstitucijoje nėra prielaidų įstatymo normoje nustatyti mirties bausmę, tuo pačiu pabrėždamas, kad paskyrus mirties bausmę ir ją įvykdžius, žmogaus gyvybės nebelieka, tuo paneigiama ir šio žmogaus prigimtinė teisė į gyvybę. Tačiau iškyla klausimas ar vien tik mirties bausmės buvimas prieštarauja konstitucinei normai. Teisėtas gyvybės atėmimas galimas

ties būtiniosios ginties, tiek būtiną reikalingumą ar net nusikaltėlio sulaikymo atvejais. Kodėl niekam nekyla klausimas ar šie bei kiti anksčiau išvardinti teisėti gyvybės atėmimo būdai nepažeidžia žmogaus teisės į gyvybę. Konstitucijoje kalbama apie žmogaus teisę į gyvybę, o ne atskirai apie mirties bausmės buvimą. Anksčiau minėti teisėti gyvybės atėmimo pagrindai - tiek būtiną gintis, tiek būtinasis reikalingumas ar nusikaltėlio sulaikymas - yra logiškai pagrįsti ir prasmingi. Antai būtiniosios ginties atveju paneigus užpuoliko gyvybės atėmimo galimybę būtų pažeista prigimtinė žmogaus teisė gintis. Priešo kario gyvybės atėmimas karo metu yra ypatingas teisėto gyvybės atėmimo pagrindas. Jei dėl nusikaltėlio sulaikymo ar net dėl būtiniosios ginties kaip teisėto gyvybės atėmimo pagrindo būtinumo dar galima būtų diskutuoti, tai prieš kario nužudymą karo metu tarptautiniai dokumentai be išlygų pripažįsta teisėtą, kadangi karys atlieka pareigą ginti visos valstybės interesus. Kariuomenė egzistuoja turbūt nuo pirmos valstybės atsiradimo. Visais laikais joje tarnaujančių asmenų pareiga buvo ginti savo valstybę ir žudyti prieš valstybių kareivius. Panašiai traktuojami ir JTO taikos palaikymo būrių kariai, kurių pareiga netgi ginklu ginti taiką.

Mirties bausmė iš visų teisėtų gyvybės atėmimo pagrindų išsiskiria savo beprasmiškumu. Būtent tai yra pagrindinis mirties bausmės panaikinimo šalininkų argumentas. Neatitikdama bausmės tikslų, bei neturėdama realaus poveikio nusikalstamumui, mirties bausmė šiuo metu yra tik kaip psichologinio poveikio priemonė sukurianti visuomenei iliuzinį saugumo jausmą. Nepaisydami atliktų tyrimų, kurie įrodo, kad mirties bausmės buvimas neįtakoja sunkių nusikaltimų skaičiaus, dauguma žmonių - bent jau Lietuvoje - įsitikinę, kad būtent šios bausmės buvimas yra vienas iš lemiamų veiksnių sunkių nusikaltimų dinamikai. Tai, akivaizdu, nėra pakankamas pagrindas tolimesniam šios bausmės egzistavimui. Kaip pažymėjo Konstitucinis Teismas – jei nepakankamai rūpinamasi gyventojų saugumu, net ir panaikinus mirties bausmę, psichologinis poreikis ją įvesti gali vėl atsirasti. Tai reiškia, kad svarbu ne tik išspręsti klausimą, galima panaikinti mirties bausmę ar ne, bet realiai užtikrinti žmonių saugumą. Tai pasiekti galima ne atskirų bausmių buvimu, o teisėsaugos institucijų darbu.

Galima daryti prielaidą, kad ne prieštaravimas atskirai konstitucinei normai faktiškai yra esminis sprendžiant to ar kito teisėto gyvybės atėmimo pagrindo egzistavimo būtinumą. Šis prieštaravimo faktas gali būti tik formalus pagrindas nutraukiant atskiros teisėto gyvybės atėmimo pagrindo egzistavimą. Būtinumas labiausiai grindžiamas teisėto gyvybės atėmimo pagrindo loginiu pagrįstumu bei prasmingumu.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. - V., 1996.
2. Alfredas Vėlius. Biblija.-Brookfield, Illinois USA 1998
3. When the State kills... Amnesty International Publikations. - London, 1989.
4. Teisėto gyvybės atėmimo problema Lietuvoje\\ Viešosios nuomonės apklausos ataskaita. - V., 1998
5. Baudžiamoji teisė\\ Bendroji dalis. - V., 1996
6. Samson Erich. Strafrecht. - Frankfurt a/M, 1988
7. Teismų praktika. - 1997. - Nr.7.
8. Mato 5, 38-40
9. Horno O. Grundkurs Strafrecht. - Berlin, 1988
10. Teismų praktika.- 1997. - Nr.7.
11. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija// Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. - V., 1993
12. Pictet J. Le droit humanitaire et la protection des victimes de la guerre. - Geneve, 1973
13. Pranas Kūris. Mykolas Požarskas. Tarptautinės teisės apybraižos. - V., 1985.
14. M.Montenis.Esė. - V., 1983
15. Van der Maas P.J and others. Euthanasia and other Medical Decisions Concerning the End of Life.// The lancet 338, 1991.
16. Encyklopedia of Bioethics.// W.T. Reich (ed.) New York, 1995
17. Teisėto gyvybės atėmimo problema Lietuvoje// Viešosios nuomonės apklausos ataskaita.- V., 1998.
18. Danutė Gailienė. Jie neturėjo mirti//Savižudybės Lietuvoje. - V., 1997
19. Eugenijus Gefenas. Eutanazija. - V., 1995

Mirties bausmės problemos ???

I. Mirties bausmė, kaip bausmių sistemos dalis:

- 1.1. Mirties bausmės kaip kriminalinės bausmės požymiai
- 1.2. Mirties bausmė ir kiti teisėti gyvybės atėmimo būdai
- 1.3. Mirties bausmės istoriniai aspektai

II. Mirties bausmės, kaip kriminalinės bausmės panaikinimo teisiniai , filosofiniai, moraliniai aspektai:

- 2.1. Mirties bausmės panaikinimo tendencijos
- 2.2. Mirties bausmės panaikinimo argumentų analizė
- 2.3. Valinis sprendimas panaikinti mirties bausmę ir visuomeninė nuomonė

Įžanga

I. Mirties bausmės vieta bausmių sistemoje:

1.1. Mirties bausmės požymiai ir jos paskirtis.

1.2. Mirties bausmė ir kiti teisėti gyvybės atėmimo būdai

1.3. Istoriniai mirties bausmės aspektai

1.4. Mirties bausmės įvairių valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose komparatyviniai aspektai.

II. Mirties bausmės, kaip kriminalinės bausmės panaikinimo teisiniai ir socialiniai, aspektai:

2.1. Mirties bausmės panaikinimo tendencijos

2.2. Mirties bausmės panaikinimo argumentų analizė

2.3. Valinis sprendimas panaikinti mirties bausmę ir visuomeninė nuomonė

Išvados